

ФЕМІНІТИВИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЄВГЕНА КОСТЯНТИНОВИЧА ТИМЧЕНКА

Марія Брус

У статті актуалізовано проблему лексикографування фемінітивів і створення повного «Історичного словника фемінітивів української мови» з метою комплексного вивчення історії розвитку фемінітивної підсистеми української мови. Цінну джерельну базу для підготовки такого словника становлять лексикографічні праці, серед яких помітне місце займають і напрацювання українського мовознавця Євгена Тимченка: Картотека до «Історичного словника українського язика», упорядкована Є. Тимченком, «Історичний словник українського язика», редактований ним, і «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Є. Тимченка. З таких праць вибрано загальні назви жінок і проаналізовано на лексичному, словотвірному, функціональному рівнях зі зверненням уваги на продуктивному творенні їх у середньоукраїнський період XVII – XVIII ст.

Ключові слова: фемінітиви, лексикографування, середньоукраїнський період.

Категорія фемінітивності має в українському мовознавстві багату й довготривалу історію вивчення, яку склали дослідження про фемінітиви на синхронному й діяхронному рівнях [див. 2, 3, 9], у різних мовних аспектах (словотвірному, лексичному, морфонологічному) [див. 5, 10, 24], на рівні літературної і діалектної мови [див. 7, 11], на основі різних функціональних стилів української мови [див. 1, 4, 13], з урахуванням мовних і позамовних чинників [див. 8, 12]. Завдяки таким численним напрацюванням можна говорити про окрему самостійну фемінітивну підсистему української мови [див. 6], що має право на існування разом із категорією маскулінативів і в результаті мусить бути представлена цілісним комплексним і вичерпним дослідженням. Однак чимало аспектів знаходиться ще поза пильною увагою мовознавців, серед яких і лексикографічний рівень. А, якщо, з одного боку, лексикографування фемінітивів, буде здаватися непотрібним чи навіть зайвим, бо в кожному дослідженні про фемінітиви так чи інакше відображене систематизування і впорядкування фемінітивів на основі певної джерельної бази. То, з другого боку, лексикографування фемінітивів є важливим і необхідним у даний час, бо зібрання і впорядкування всіх іменників зі значенням особи жіночої статі стане основою й базою для системного вивчення історії українського фемінікону. Отож укладання «Історичного словника фемінітивів української мови» (з охопленням усіх слів, відомих з історії української мови) є актуальним і першочерговим завданням на шляху до підготовки комплексної праці з історії українського фемінікону.

Формування «Історичного словника фемінітивів української мови» потребує клопіткої і скрупульозної довготривалої праці, що зводиться до опрацювання численної кількості різностильових творів (давніх і сучасних). З давніх писемних творів, що збереглися дотепер і стали пам'ятками української писемності, більшість опрацьовано й проаналізовано щодо відображення в них фемінітивів [див. 2, 9, 21, 25]. Найбільшу складність викликають сучасні різностильові твори XX – XXI ст., особливо художня література. У такому випадку для перевірки чи для виявлення слів велику допомогу надають історичні словники української мови, хоч сучасну лексику, що розвивається швидкими темпами, вони не встигають фіксувати, а тільки з унормуванням та

кодифікуванню слів у літературній мові. Однією ж із цінних та показових взірців української лексикографії стала словникарська спадщина Євгена Костянтиновича Тимченка – визначного українського мовознавця, блискучого й неповторного українського лексикографа [див. 16: 709-710]. Наукові праці цього вченого вмістили й чимало фемінітивів української мови, тому змусили опрацювати належним чином його важливі лексикографічні раці вченого і відобразити характерну для них фемінітивну лексику в спеціальному науковому дослідженні. При цьому, основну увагу звернуто на три лексикографічні напрацювання: Картотеку до «Історичного словника українського язика», упорядковану Є. Тимченком, «Історичний словник українського язика», редактований Є. Тимченком, «Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Євгена Тимченка. Усі вказані праці охопили численну кількість історичної лексики, але належать до різних періодів наукової діяльності вченого і представляють лексику неоднакових часових зрізів. Найбільшою за обсягом Картотека до «Історичного словника української мови, яка вже більше півстоліття зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства НАН України у Львові, є постійно діючою і вседоступною для мовознавчого загалу лексикографічною скарбницею та вміщує слова переважно XI – XVIII ст. [див. 17]. Ця картотека стала базою для укладання самого «Історичного словника українського язика», що вийшов на початку XX ст. (1930 – кн. 1, 1932 – кн. 2, не надрук. кн. 3) та був перевиданий у Мюнхені 1985 р. зусиллями професора О. Горбача [див. 27]. А на початку XXI ст. побачила світ двотомна праця «Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Євгена Тимченка», видана 2003 р. в Інституті української мови НАН України з підготовкою тексту В. В. Німчука і Г. І. Лисої [див. 22]. Таким чином, у Картотеці до «Історичного словника українського язика» та в «Історичному словнику українського язика» відображена лексика XI – XVIII ст., а в «Матеріалах до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Євгена Тимченка» – лексика XV – XVIII ст.

Отож, у вказаних трьох наукових працях, підготовку й редагування яких взяв на себе Євген Тимченко, знайшла відображення в основному лексика давньоукраїнської доби XI – XIII ст. і староукраїнської доби XIV – XVIII ст. Такі періоди, що в академічній лінгвістиці мали назви давньоруська мова [див. 15: 133–134] і староукраїнська мова [див. 20: 664–667], набули в історії мовознавчих досліджень різної інтерпретації, напр., у Ю. Шевельова – давньоукраїнський період XI – XIV ст. і середньоукраїнський період XV – XVIII ст. [див. 26: 54–55], у В. Німчука – давньоруськоукраїнський XI – XIII ст. і середньоукраїнський, або середньоукраїнськоруський XIV – XVII ст. [див. 18: 448], у Є. Тимченка – [див. 23]. Беручи за основу періодизацію Ю. Шевельова, що є однією із кращих спроб хронологізувати історію розвитку української мови, відзначимо, що давньоукраїнський і середньоукраїнський періоди були досить складними в історії української мови. Усі мовні й позамовні чинники тих епох зумовили формування й відповідного українського лексикону та зокрема українського фемінікону. Давньоукраїнський період XI – XIII ст. характеризувався розвитком власної літературної мови (руської), що розвивала ділове спілкування в Київській державі, але не мала такого писемного статусу,

як старослов'янська мова, що у свою чергу вливалася на становлення руської мови. Через це до лексики руської мови ввійшло чимало церковнослов'янських слів, серед яких багато і фемінітивів [див. 26: 266–276; 19; 9]. Разом з тим, творення й використання фемінітивів у період XI – XIII ст. зумовлювалося чи не в першу чергу становищем жінки в той час. У києворуський період жінка вважалася власністю і служницею чоловіка, але поступово права її розширювалися, виходили за межі родинних стосунків, набували незалежного характеру, а в XIII – XIV ст. жінки привілейованого стану отримали навіть законодавчим шляхом самостійне майнове право [див. 8: 42]. Середньоукраїнський період XIV – XVIII ст. – це довготривалий етап розвитку української літературної мови (руської) як власної книжної писемної мови, що відзначалася жанровою і стильовою диференціацією, відображалася насамперед в численних пам'ятках ділового характеру, реалізувалася в різновидах актової мови (канцелярської, що стала провідником народно розмовних елементів до літературного вжитку) і простої мови (видозміни староукраїнської мови на вищому рівні її розвитку) [див. 26: 489–506; 19; 12]. На цей період припав і потужний цілеспрямований насильницький вплив польської мови на українську, через поступове захоплення Литвою та Польщею українських земель і створення Польсько-литовської держави, у зв'язку з чим лексикон української мови став моделюватися на зразок польської мови і наповнюватися численною кількістю полонізмів, серед яких виділялося і багато фемінітивів [див. 14: 38–39]. Крім того, історичні чинники визначали і відповідне становище жінки в тогочасному суспільстві: залежність і вторинність стосовно чоловіка й батька, але рівноправність за литовським статутом із чоловіками у майнових відносинах, можливість у самореалізації та вдосконаленні завдяки загальнокультурним та економічним європейським процесам [див. 8: 44].

У кількісному вираженні та співвідношенні фемінітиви лексикографічних праць, редагованих Євгеном Тимченком, не варто розглядати. Усі три наукові роботи Євгена Тимченка охопили багато історичних періодів, проте кожна з них не могла охопити вповні фемінітиви всіх писемних історичних джерел і народнорозмовної мови кожного періоду. Хоч вони і вмістили досить велику кількість слів, але різних історичних епох, із яких спільною виявилася лексика староукраїнського періоду XV – XVIII ст. Тому слід говорити про фемінітиви самостійно взятої епохи або про фемінітиви давньоукраїнської чи середньоукраїнської мови відповідно до періодизації історії розвитку української мови. Як показує аналіз кожного історичного джерела, упорядкованого Є. Тимченком, кількість фемінітивів поступово збільшується від XI ст. й далі на українському ґрунті завдяки питомим та іншомовним лексемам, тобто простежується тенденція прогресивного цілеспрямованого фемінітотворення в історії української мови. Оскільки в давньоукраїнську добу було ще досить мало фемінітивів, що в основному перейшли у спадок і староукраїнській мові, то варто звернути увагу саме на період, представлений численною кількістю іменників зі значенням особи жіночої статі і показовою щодо попередніх історичних зрізів. А таким часовим проміжком виявився староукраїнський період XVII – XVIII ст., коли у складі українського лексикону виділялося багато фемінітивів (питомих і запозичених), успадкованих з минулих історичних епох та чимало нових фемінітивів (сформованих на базі

питомих, запозичених слів чи безпосередніх запозичень). З опертям на такий проміжок часу в статті й проаналізовано фемінітиви староукраїнської мови на лексичному, словотвірному й функціональному рівнях. Звернуто увагу на спільні й відмінні ознаки між лексикографічними працями Є. Тимченка щодо відображення й характеризування в них фемінітивів.

Фемінітиви XVII – XVIII ст. становлять основну кількість слів зі всіх іменників-назв жінок, наявних у Картотеці до «Історичного словника українського язика», у самому «Історичному словнику українського язика» і в «Матеріалах до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Євгена Тимченка, причому найбільше таких слів все жуКартотеці до «Історичного словника українського язика», а особливо багато фемінітивів XVIII ст., що відсутні в «Історичному словнику українського язика», до якого не увійшли через неповне видання словника, та в «Матеріалах до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.», упорядкованих відповідно до задумів автора. Наявність фемінітивів XVII – XVIII ст. більшою чи меншою кількістю у вказаних трьох лексикографічних працях зумовлена насамперед процесом і часом підготовки таких наукових робіт. Тому слід говорити не стільки про відмінності між фемінітивами зазначених праць, як про різний характер самих лексикографічних джерел. Оскільки всі три праці творилися під керівництвом і редагуванням Є. Тимченка, то в них мали би відобразитися одні й ті самі фемінітиви. А зіставлення фемінітивів XVII – XVIII ст., вибраних з трьох аналізованих лексикографічних джерел, дало можливість підтвердити наявність більшої кількості спільних для них лексем, ніж відмінних, і зупинитися на особливостях фемінітивної лексики староукраїнської мови XVII – XVIII ст.

Фемінітиви XVII – XVIII ст. склали досить велику групу номінативних одиниць у лексикографічних працях Є. Тимченка, що характеризується своєрідними лексичними й семантичними особливостями. Особливу увагу привертає походження таких лексем, адже для староукраїнського періоду характерна була велика кількість не тільки питомих слів, а й численна кількість запозичень із польської мови. Тому фемінітиви аналізованих джерел слід представити й описати перш за все щодо їх походження. За такою ознакою назви жінок можна класифікувати на спільнослов'янські і неспільнослов'янські. Найбільшу кількість серед фемінітивів XVII – XVIII ст. становлять спільнослов'янські лексеми (*баба, дівчина, братана, вівця, блоголова, господиня, воєводянка, молодця, приятелька* тощо). Але у великій кількості зафіксовані і неслов'янські, або іншомовні слова – переважно церковнослов'янського походження (*балвохвалниця, законниця, лихословиця, милосниця, насилонниця, порожениця, пущениця, участниця, чаровниця* тощо) та польського походження (*малжонька, пани, панна, вшечниця, дідичка, нендзниця, окрутниця* тощо). Фемінітиви-полонізми подані у лексикографічних працях із вказівкою на їх походження, тоді як інші запозичення уведено без позначень, тому походження їх потрібно встановлювати за їх твірними основами чи словотворчими засобами. Крім того, до полонізмів віднесено багато фемінітивів, що можуть вважатися взагалі спільнослов'янськими назвами (*млинарка, небожка, невѣста, служебка, єдиначка* тощо).

Фемінітиви XVII – XVIII ст. як найбільша кількість іменників зі значенням особи жіночої статі у лексикографічних працях Є. Тимченка являють собою обширну лексичну підгрупу слів, що відображає розвиток категорії фемінітивності в середньоукраїнський період. Водночас її наповнюють різні за семантикою слова, що можна класифікувати за такими ознаками: за родинними стосунками (*дочка, жона, малжонка, матка, невестка, пасерба, свекруха, сестреница* тощо), за соціальним і майновим станом (*антецесорка, арендарка, воеводзянка, господариня, дѣдичка, пани, подскарбѣна, челядниця* тощо), за діяльністю і функціями (*ворожка, дворничка, майстриня, мамка, научителка, патрона, перекупка, подворниця, проводителка, пророкиня, пѣстунка, участниця, фундаторка* тощо), за поведінкою, вчинками, внутрішніми якостями (*вшетечниця, звадниця, гамратка, лементѣйка, лихословиця, нарекалиця, окрутниця*тощо), за стосунками і відносинами (*квалтовниця, жаданка, коханка, милосниця, неприятелка, облюбеница, товаришка* тощо), за віруванням, релігійністю (*балвахвалниця, законниця, мнишка, поганка, черниця* тощо), за віком і статтю загалом (*бѣложонка, дивчына, молодиця* тощо), за фізичним і фізіологічним станом (*небожка, положниця, породѣля* тощо). У більшості фемінітиви мають однозначну семантичну структуру, лише поодинокі характеризуються багатозначністю, напр.: *бабка* “здрібн. від баба”, “мати батьків”, “повитуха”, *госпожа* “пані господарка”, “титул ігумені”, “дружина духовної особи” [див. 27: 45, 589], *орендарка* “орендарка” і “власниця корчми”, *дѣвка* “дівчина” і “дочка” [див. 22, 1: 34, 238]. Але деякі багатозначні слова подані в джерелах із різною семантикою, напр.: *баба* “стара жінка” і “повитуха” [див. 22, 1: 39] і *баба* “заміжня жінка”, “стара жінка”, “літня жінка”, “знахарка”, “повитуха” [див. 27: 44].

Фемінітиви XVII – XVIII ст. становлять окремий словотвірний розряд слів, який представляють різні словотвірні типи іменників зі значенням жіночої статі, зокрема суфіксальних та поодиноких складних слів. До суфіксальних словотвірних типів фемінівів належать словотвірні типи із формантами *-к-а, -иц-а, -ниц-а, -чиц-а, -лиц-а, -ин-а, -ин-я, -янк-а, -ѣл-я, -ичк-а, -евн-а, -овн-а, -ах-а, -ох-а, -ух-а, -н-а, -а(я)*. Найбільше фемінівів охоплює словотвірний тип на *-к-а* (*братанка, ворожка, дворничка, коханка, мнишка, научителка, паламарка, родителка, селянка, товаришка, чужоземка, шинкарка* тощо). Чимало фемінівів належить до словотвірного типу на *-ниц-а* й небагато слів – до словотвірних типів на *-иц-а, -лиц-а, -чиц-а* (*квалтовниця, доилиця, законниця, королиця, лихословиця, милосниця, насилівниця, небожчиця, облюбеница, подворниця, положниця, сестреница, сыновица, удовица, чаровниця, челядниця*тощо). А поодинокі фемінітиви відійшли до словотвірних типів на *-ин-я, -ин-а, -янк-а, -ѣл-я, -ичк-а, -евн-а, -овн-а, -ов-а, -ах-а, -ох-а, -ух-а, -н-а, -а(я)* (*братана, воеводзянка, господариня, дѣвчина, дядина, законничка, королевна, майстриня, мачоха, панна, панянка, пасерба, патрона, подскарбѣна, породѣля, пророкиня, роба, свекруха, судина, ткаха, цесарова, цесаровна* тощо). Кілька номінацій можна віднести до словотвірного типу складних фемінівів (*бѣложонка, бѣлоголова, пани-матка*). Крім похідних, що становлять основну кількість фемінівів у лексикографічних працях Є. Тимченка, виявлено і кілька непохідних іменників-назвжінок – питомих

(жона, дочка, баба, невѣста, удова тощо) і запозичених (дама, лярва, пани, цорка тощо). І ще варто відзначити особливо поширене явище словотвірної синонімії між фемінітивами, напр.: братана, братанка; болгарка, болгариня; гетманиха, гетьманша; дочка, доня, дочерь; пасерба, пасербѣца; породѣля, порожениця.

Аналіз словникових статей про фемінітиви, наявних у лексикографічних джерелах Є. Тимченка, засвідчили функціонування таких слів у різних стилях середньоукраїнської мови, особливо в ділових пам'ятках, звідки і увійшли до аналізованих наукових праць Є. Тимченка. Однак подальша історія таких фемінітивів була різною в українській мові: частина слів збереглася дотепер в активному вжитку (непохідні й окремі похідні спільнослов'янські слова) (мати, дочка, невистка, небожчиця, селянка, товаришка, черниця, чужоземка тощо), а більшість відійшла до пасивного фонду як історизми (антецесорка, воеводзянка, цесаровна, подскарбина, судина), архаїзми (балвохвалниця, вишечниця, дѣдичка, малжонка, подложниця тощо), діалектизми (дядина, сестрениця, ятровка, сыновиця), розмовна лексика (жона, закупка, лементѣйка, нендзниця, перекупка, плачка, ткаха тощо). Та майже всі фемінітиви закріпилися міцно в розмовному мовленні, де виступають живим явищем і не вступають в конкурентні відносини із назвами в чоловіків, як на літературному рівні, де діють встановлені норми слововживання.

Таким чином, аналіз фемінітивів, виявлених і вивчених на основі таких трьох лексикографічних праць, як Картотеки до «Історичного словника українського язика», «Історичного словник українського язика» та «Матеріалів до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Євгена Тимченка, стане ще одним поступальним кроком в упорядкуванні фемінітивів української мови з метою підготовки «Історичного словника фемінітивів української мови» і комплексного дослідження фемінітивної підсистеми української мови. Розглянуті лексикографічні роботи Є. Тимченка вмістили досить багато іменників зі значенням особи жіночої статі, більшість яких склали основу всіх трьох історичних джерел. Найбільшу ж кількість фемінітивів у кожному джерелі представили назви жінок XVII – XVIII ст.

У великому розмаїтті фемінітивів XVII – XVIII ст. можна було простежити походження, лексико-семантичні, структурно-словотвірні і функціонально-стилістичні особливості номінацій. Дослідження історії появи фемінітивів на українському ґрунті дало можливість встановити спільнослов'янське походження слів (воротная, выбавителка, господиня, жителка) і неспільнослов'янське походження слів (акторка, аравітянка, гарбарка, героина, єгиптянина). На лексичному рівні виділено фемінітиви як окрему лексичну підгрупу слів, до якої входять назви жінок за багатьма різними ознаками (за родинними стосунками – матка, невистка, за соціальним і майновим станом – пани, челядниця, за діяльністю і функціями – перекупка, фундаторка, за поведінкою, вчинками, внутрішніми якостями – лементѣйка, лихословиця, нарекалиця, за стосунками і відносинами – коханка, милосниця, за віруванням, релігійністю – мнишка, поганка, за віком і статтю загалом дивчына, молодиця, за фізичним і фізіологічним станом – небожка, породѣля). На словотвірному рівні фемінітиви зведено до одного словотворчого розряду

слів із багатьма словотвірними типами, серед яких найбільш продуктивними є словотвірні типи на *-к-а* та *-ниц-а*. А на функціональному рівні фемінітиви представлено як рідковживані лексеми, переважно в офіційно-ділових пам'ятках української мови, що збереглися дотепер меншою мірою в активному вжитку, а більшою мірою в пасивному лексиконі української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брус М. П. Відображення категорії жіночості в художній мові Василя Стефаника / М. П. Брус // Прикарпатський вісник НТШ: Науковий журнал. — Івано-Франківськ, 2011. — № 2(14). — С. 51–59.
2. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть : словотвір і семантика: Дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 266 с.
3. Брус М. П. Історія фемінітивів-субстантиватів української мови / Брус М. П. // Наукові праці: Наук.-метод. Журнал. Філологія. Мовознавство. — Миколаїв: Вид-во Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2010. — Т. 119. — Вип. 106. — С. 4–9.
4. Брус М. П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики / Марія Брус // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: Донецький національний університет, 2008. — Вип. 16. — С. 209–214.
5. Брус М. П. Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI–XVII ст. / Марія Брус // Актуальні проблеми українського словотвору ; за ред. В. В. Грещука. — Івано-Франківськ: Плай, 2002. — С. 403–413.
6. Брус М. П. Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови / Марія Брус // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2011. — Вип. 23. — С. 17–21.
7. Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів / М. П. Брус // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плющ. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 6. — С. 19–24.
8. Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — Вип. XI—XII. — С. 39–48.
9. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. — С. 28–34.
10. Брус М. П. Фемінітиви-полонізми в історії української мови / Марія Брус // Scientia. Chelmskie Towarzystwo Naukowe. — Chelm: Drukarnia “Kresowa”, 2013. — NR 7. — s. 75–85.
11. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — Вип. 46. — Ч. I. — С. 61–69.
12. Брус М. П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI–XVII століть / Марія Брус // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. — Вип. 5. — С. 144–155.
13. Брус М. П. Фемінітивний словотвір у працях І. І. Ковалика / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — Вип. XV—XVIII. — С. 19–23.
14. Вінценз А. До проблеми українсько-польських контактів / А. Вінценз // Мовознавство. — 1991. — № 5. — С. 37–41.

15. Глушенко В. А., Півторак Г. П. Давньоруська мова / В. А. Глушенко, Г. П. Півторак // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. — С. 133–134.
16. Дзензелівський Й. О. Тимченко Євген Костянтинович / Й. О. Дзензелівський // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. — С. 709–710.
17. Картотека до Історичного словника українського языка. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. — Львів.
18. Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України: У 3-х т. / [ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко]; відп. ред. Г. А. Скрипник; Національна академія наук України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К.: Наук. думка, 2005. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 351–468.
19. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: Підручник / В. М. Русанівський. — К.: АртЕк, 2001. — 392 с.
20. Русанівський В. М. Староукраїнська літературна мова / В. М. Русанівський // Українська мова: Енциклопедія / [ред.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. — С. 664–667.
21. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: Дис... на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / Запорізький державний університет. — Запоріжжя, 2000. — 209 с.
22. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: у 2-х кн. / Є. Тимченко; підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса; Національна Академія Наук України, Українська Вільна Академія Наук у США. — Київ – Нью-Йорк: Преса України, 2002. — Кн. 1: А–Н. — 512 с.; 2003. — Кн. 2: О–Я. — 512 с. — (Серія словників «Пам'ятки української мови»).
23. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині / Євген Тимченко // Історія української мови: Хрестоматія / [упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. — К.: Либідь, 1996. — С. 38–47.
24. Федурко М. Ю. Словотвірна морфонологія українських фемінативів у лінвокультурологічному аспекті / Марія Ю. Федурко // Відображення історії та культури народу в словотворенні: доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25–28 травня 2010 р., Київ, Україна) / Упорядкування та наукове редагування Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — С. 433–442
25. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. — Ужгород, 1968. — 369 с.
26. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. — Харків: Акта, 2002. — 1056 с.
27. Тумченко J. Istoryčnyjslovnykukrajins'kohoazyka. T. 1—2 (A–Ž). Charkiv-Kyjiv 1930–1932 / Jevhen Tумченко. — München: Verlag Otto Sagner, 1985. — 947 s.

Див.: **Брус М. П.** Фемінитиви в лексикографічній спадщині Євгена Костянтиновича Тимченка / Марія Брус // *Hungaro-Ruthenica VII* / [ред. Мірай Кочіш]; Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék Bölcsészettudományi Kar. — Szeged, 2015. — S. 51–61.